

ВТРАТИ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ З ПІ ВІДДІЛУ STAATSBIBLIOTHEK LEMBERG У 1944 р.

Роман Дзюбан

*молодший науковий співробітник науково-дослідного відділу історичних колекцій
відділення “Наукова бібліографія і книгознавство”
ЛНБ ім. В. Стефаника НАН України*

Структура львівських бібліотек під час німецької окупації Львова у 1941–1944 рр.

У липні 1941 р. організаційна структура бібліотек у Львові, встановлена за радянської окупації, хоча й не була повністю ліквідована, проте зазнала суттєвих змін¹.

Рішення керівництва Генеральної Губернії (далі — ГГ) про створення “Staatsbibliothek” було прийняте 12 січня 1942 р., а саму назву затверджено лише 14 березня 1942 р. Цього ж дня доктор Адольф Вацке (Watzke) — керівник (президент) Головного відділу науки і навчання (Leiter der Hauptabteilung für Wissenschaft und Unterricht) вислав листа до Кракова райхсміністрові, генерал-губернаторові галицького дистрикту Гансові Франку з проханням про зміну бланків і нову печатку².

Нагляд над системою бібліотек на території ГГ здійснювала спеціальна урядова структура з осідком у Кракові — Головне Управління

© Дзюбан Р., 2008

¹ Див.: *Matwijów Maciej*. Ewakuacja zbiorów polskich ze Lwowa w 1941 r. // *Rocznik Lwowski* 1995–1996.— Warszawa: Wyd-wo: Instytut Lwowski, 1996.— S. 32. Зміни торкнулись насамперед внутрішньої організації бібліотек, наближаючись до передвоєнної. Так, в колишньому Оссолінеумі влітку 1941 р. було ліквідовано більшість відділів і кабінетів, організованих за радянської влади. З відділів і кабінетів залишилися тільки відділ Мистецтва (в Бібліотеці Баворовських) і Картографічний кабінет. (Див.: *Matwijów M.* Zakład Narodowy imienia Ossolińskich w latach 1939–1946.— Wrocław: T-wo Przyjaciół Ossolineum, 2003.— S. 144.) За звітами III відділу Staatsbibliothek Lemberg від жовтня 1943 р. по січень 1944 р. роботи з ліквідації деяких колишніх радянських відділів, наприклад: Спецфонду чи Кабінету марксизму, тривали ще в 1943–1944 рр. (Див.: Державний Архів Львівської області (далі — ДАЛО).— Ф. Р-49, оп. 1, спр. 2.— Арк. 114-145; спр. 5.— Арк. 35.).

² *Biblioteki Naukowe w Generalnym Gubernatorstwie w latach 1939–1945: Wybór dokumentów źródłowych / Wybór i opracowanie A. Mężyński przy współpracy H. Laskarzewskiej.*— Warszawa, 2003.— S. 233.

бібліотек — Hauptverwaltung (Hauptabteilung) der Bibliotheken im Generalgouvernement, яку очолив колишній директор бібліотеки Берлінського університету, на той час шеф реферату бібліотек ГГ др. Густав Абб³. Комісаричним керівником Staatsbibliothek Lemberg (далі — SL) 15 жовтня 1941 р. був призначений слов'янознавець др. Ульріх Йогансен⁴. 15 жовтня 1943 р. його замінив випускник Петербурзького університету др. Олександр Гімпель⁵. Німецьке керівництво львівських бібліотек функціонувало

³ Biblioteki Naukowe w Generalnym Gubernatorstwie w latach 1939–1945: Wybór dokumentów źródłowych / Wybór i opracowanie A. Mężyński przy współpracy H. Laskarzewskiej. — Warszawa, 2003. — S. 469-480.

Абб Густав (23.02.1886–28.04.1945) — німецький історик-слов'янознавець. Народився в Берліні. Вивчав історію, філософію, германістику у Фрайбурзі і Берліні. Брав участь у Першій світовій війні. У 1934 р. — комісаричний директор Університетської бібліотеки в Берліні, а з 1935 р. — її директор. Член німецької Націонал-Соціалістичної партії з 1933 р. Доцент університету в Берліні. Вивчав історію монастирів і середньовічних бібліотек Бранденбургії. Від 1 липня 1940 р. — шеф реферату бібліотек в уряді Генеральної Губернії (на кінець 1942 р. цей реферат функціонував у структурі Головного відділу науки й навчання як 5-й реферат). Абб теж був керівником Головного Правління Бібліотек в ГГ і директором Державної Бібліотеки в Кракові. У червні 1943 р. Міністерство науки, виховання та народної освіти райху призначило його на посаду комісара для забезпечення бібліотек та опіки над книжками на східному операційному відтинку (Der Komissar für die Sicherung der Bibliotheken und die Betreuung des Buchgutes im östlichen Operationsgebiet). У вересні 1941 р. за наказом А. Розенберга був включений до Операційного штабу для окупованих територій райхслайтера Розенберга німецької Націонал-Соціалістичної партії (Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg für die besetzten Gebiete der NSDAP). Абб особисто й керуючи окремою групою осіб, їздив на Україну для “забезпечення” бібліотек. У серпні 1944 р. залишив Краків і знову став директором Університетської бібліотеки в Берліні. В листопаді повернувся до ГГ, щоб взяти участь в бібліотечній акції в Прушкові. Загинув від випадкової кулі на вулиці в Берліні.

⁴ Йогансен Ульріх (22.10.1906–22.10.2002) — німецький мовознавець і славіст. Народився в Маркірх (Ельзас, Франція). Член німецької Націонал-Соціалістичної партії. Від 1 жовтня 1935 р. працював в Державній пруській бібліотеці в Берліні. До Державної Бібліотеки в Кракові прибув 14 жовтня 1940 р., де був заступником директора Г. Абба. Потім переїхав до Львова, де 15 жовтня 1941 р. призначений Комісаричним керівником Державної Бібліотеки, а також керівником реферату “Бібліотечна справа” в керівництві дистрикту Галичина. На власне прохання 15 жовтня 1943 р. пішов до війська. Після війни працював у шкільництві, а з 1948 по 1971 р. — бібліотечний радник в Університетській бібліотеці в Кільонії.

⁵ Гімпель Олександр (09.09.1893–28.04.1982) — бібліотечний працівник. Народився в Санкт-Петербурзі. Вивчав російську літературу. Працював у бібліотеках Вроцлава, Кенігсберга, а з 1936 р. — в Державній пруській бібліотеці в Берліні. Співпрацівник Г. Абба в Операційному штабі для окупованих територій райхслайтера Розенберга німецької Націонал-Соціалістичної партії. В січні 1942 р. перебував в містах Ковно й Вільно, а в травні переїхав до Харкова,

приблизно до половини квітня 1944 р., коли за наказом свого командування О. Гімпель покинув Львів і виїхав до Кракова, передаючи владу над всіма відділами SL військовій комендатурі⁶, хоча прийнято вважати, що SL ліквідовано ще 31 березня 1944 р.⁷

У межах Державної Бібліотеки у Львові спочатку планувалося створити два відділи⁸:

Відділ (Abteilung) I, який складався із бібліотек трьох вищих навчальних закладів та належних до них інституцій і семінарів (der übrigen Hochschulinstiute und Seminare):

Бібліотека Університету⁹ — Universitätsbibliothek на вул. Мохнацького, 5 (за німців — Blumenstrasse, тепер — вул. Драгоманова), а також університетських підрозділів (Universitätsinstitute).

потім до Дніпропетровська, Маріуполя, Таганрога, Ростова й Краснодару. В кінці 1942 р. повернувся до Берліна, звідки в березні 1943 р. Абб завербував його до праці в бібліотеках на терені ГГ, спочатку в Кракові й Варшаві, а з жовтня 1943 р. у Львові. 1 січня 1944 р. призначений комісаричним керівником Державної Бібліотеки у Львові. В липні 1944 р. разом з німецькими урядовцями остаточно покинув Львів, а в серпні Краків, повернувся до Державної пруської бібліотеки в Берліні. Після війни виїхав до Швеції, де працював у бібліотеках. Після повернення до Німеччини працював також в Університетській бібліотеці у м. Марбурзі (1955–1958).

⁶ У другій половині квітня внаслідок тимчасової стабілізації фронту Гімпель повернувся до Львова й перебував у ньому з перервами до другої половини липня, але, очевидно, займався лише справами Бібліотеки Університету. (Див.: *Matwijów M. Zakład Narodowy imienia Ossolińskich w latach 1939–1946.*— Wrocław: T-wo Przyjaciół Ossolineum, 2003.— S. 142.)

⁷ *Biblioteki Naukowe w Generalnym Gubernatorstwie w latach 1939–1945: Wybór dokumentów źródłowych / Wybór i opracowanie A. Mężynski przy współpracy H. Laskarzewskiej.*— Warszawa, 2003.— S. 485.

⁸ *Ibidem.*— S. 93, 94, 128.

⁹ Колишня Бібліотека Університету ім. короля Яна Казимира, перейменованого за першої більшовицької окупації Західної України в Державний Університет ім. І. Франка. Університет за німців було закрито. Нацистські окупанти за весь час свого перебування у Львові так і не дозволили його відкрити. Спочатку толерована німцями українська адміністрація залишила ректора, призначеного ще більшовиками, виконувачем обов'язки директора університету проф. д-ра Василя Сімовича. Відомий документ (посвідка) з 29 липня 1941 р., засвідчений його підписом і печаткою з тризубом. (*Steцько Ярослав.* 30 червня 1941: Проголошення відновлення державності України.— Торонто; Нью-Йорк; Лондон, 1967.— С. 249.). Незабаром гестапівці заарештували Сімовича. Лише завдяки втручанням Українського Крайового Комітету його було звільнено. (Див.: *Паньківський Кость.* Від Держави до Комітету.— Нью-Йорк; Торонто, 1957.— С. 37.). Виявлено німецькомовний документ від 31 липня 1941 р. засвідчений підписом Богдана Барвінського, директора університетської бібліотеки, призначеного ще більшовиками. Легенда “*Бібліотека Державного Університету ім. І. Франка* у Львові*” розміщена по периметру, а герб-тризуб — у центрі.

Бібліотека Академії ветеринарної медицини — Bibliothek der Tierärztlichen Akademie (Hochschule)¹⁰ на вул. Стальмаха, 1 (за німців — Stalmanstrasse, в радянські часи — вул. Брюсова, тепер вул. Ольги Басараб).

Бібліотека Політехніки — Bibliothek der Technische Hochschule на вул. Нікоровича, 1 (за німців — Bibliothekstrasse, в радянські часи і тепер — вул. Професорська).

Відділ II включав бібліотеки спеціальні (національні):

Бібліотеку “Студіону” — отців Студитів на вул. Петра Скарги, 26 (за німців — Spitalstrasse, в радянські часи — вул. М. Пирогова, тепер — вул. С. Озаркевича)¹¹.

Бібліотеку Оссолінеум на вул. Оссолінських, 2 (за німців — Postgasse, в радянські часи і тепер — вул. В. Стефаніка) разом з Бібліотекою Баворовських на вул. Уейського, 2 (за німців — Zwillingstrasse, в радянські часи і тепер — вул. Бібліотечна, частина кол. вул. Уейського).

Бібліотеку Наукового Товариства ім. Т. Шевченка — НТШ на вул. Чарнецького, 24 (за німців — Distriktstrasse, в радянські часи — вул. Радянська, тепер — вул. В. Винниченка).

Бібліотеку Публічну Руського Народного Інституту “Народний Дім” на вул. Курковій, 14 (за німців — Ungarnstrasse, за радянських часів — у 1939–1941, 1944 рр. — вул. Куркова, а з 1945 р. і дотепер — вул. М. Лисенка).

(Див. *Дзюбан Орест*. Львівські печатки 1941 року як пам’ятки українського державотворення // *Пам’ятки України: історія та культура*. — [Київ]. — 2001. — № 1-2 (130-131). — С. 155.). Бібліотеку Університету у Львові, яка під час нацистської окупації працювала найбільш регулярно, спочатку очолював українець Богдан Барвінський. Через конфлікти з польським персоналом, Йогансен взяв на себе загальне керівництво бібліотекою, надаючи Барвінському можливість працювати науково і визначив собі трьох заступників: Євстахія Габерле — для істотних справ, фольксдойч Едіт Брилінську — для адміністративних справ і Нестора Рудницького — відповідального за контакти з читачами. (Див.: *Biblioteki Naukowe w Generalnym Gubernatorstwie w latach 1939–1945: Wybór dokumentów źródłowych / Wybór i opracowanie A. Meżyński przy współpracy H. Laskarzewskiej*. — Warszawa, 2003. — S. 357, 453, 454.). У 1942–1944 рр. Богдан Барвінський — старший бібліотекар III відділу Державної Бібліотеки (в бібліотеці НТШ).

¹⁰ У міжвоєнний період бібліотека нараховувала більше 8000 тис. томів переважно польською й німецькою мовами за спеціальністю академії та суміжними науками і була включена до університетської бібліотеки. (Див.: *Chwałewik Edward*. *Zbiory Polskie*. Archiwa, biblioteki, gabinety, galerje, muzea i inne zbiory pamiątek przeszłości w ojczyźnie i na obczyźnie w porządku alfabetycznym według miejscowości ułożone. — Warszawa; Kraków: Wyd-wo J. Mortkowicza, Tow-wo wyd. w Warszawie, 1926. — Т. I. — S. 376.).

¹¹ Бібліотеку “Студіону” у 1943 р. було вилучено з системи Staatsbibliothek Lemberg як приватну книгозбірню митрополита Андрея Шептицького і в такому статусі вона залишалась аж до приходу більшовиків.

Бібліотеку Громади Єврейського Віросповідання за адресою — вул. Різницька, 5 (за німців — Schlachthofstrasse, в радянські часи — знову вул. Різницька, а з 1950 р. і дотепер — вул. С. Наливайка)¹².

Загальний фонд Staatsbibliothek Lemberg охоплював до двох мільйонів томів¹³.

¹² Biblioteki Naukowe w Generalnym Gubernatorstwie w latach 1939–1945: Wybór dokumentów źródłowych / Wybór i opracowanie *A. Mężyński* przy współpracy *H. Laskarzewskiej*.— Warszawa, 2003.— S. 233, 234; Бібліотека єврейської громади у Львові 4 липня 1941 р. була конфіскована і опечатана директором Головного Управління Бібліотек ГГ проф. др. Аббомом разом з представником Львівської СД др. Фроммом з наміром передати її у майбутньому до Кракова спеціальної структури — Sektion für Judenforschung im Institut für Deutsche Ostarbeit з тим, щоб разом з іншою єврейською бібліотекою “*Fundation Perl*” з Тернополя, вивезти далі углиб Райху. (Див.: Нотатка Густава Абба і ним складений проект листа Адольфа Вацке (*Watzke*) до держсекретаря для справ безпеки і вищого начальника СС і Поліції в Генеральній Губернії Фрідріха Вільгельма Крюгера (*Krüger*) від 7 грудня 1942 р. (*Brulion, Bundesarchiv Potsdam. Bibliotheken. St. 12.01.nr 2 k. 20-21.*) // *Biblioteki Naukowe w Generalnym Gubernatorstwie w latach 1939–1945: Wybór dokumentów źródłowych / Wybór i opracowanie A. Mężyński przy współpracy H. Laskarzewskiej*.— Warszawa, 2003.— S. 136, 137.). Очевидно, далеко не вся вона тоді була вивезена, оскільки на її базі в серпні 1944 р. у Львівській філії БАН було організовано III (єврейський) сектор. Перенесені з вул. Різницької, 5 єврейські фонди було розміщено у двох місцях: на вул. Осолінських, 2 та вул. Сикстуській, 14 (тепер — вул. Дорошенка, 14). (Див. *Гуцаленко Т.* Відділ рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаніка НАН України у 1940–1949 рр.: постаті та події // *Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаніка: Зб. наук. пр.*— Львів, 2005.— Вип. 13.— С. 208). Німці вивезли стародруки цієї бібліотеки до Франкфурта-на-Майні, значну частину фондів було знищено, а решту — у 1945 р. передано до Бібліотеки АН УРСР у Києві. (Див.: *Головата Л.* Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаніка НАН України. 1940–2005: історичний нарис // Там само.— С. 151.). Точніше, з бібліотеки, яка перед війною нахорувувала близько 40000 позицій, німці вивезли всі стародруки (бл. 8000), усі рукописи (бл. 2000) та підручну бібліотеку, а також було знищено картковий та інвентарний каталоги. (Див.: Лист керівника єврейського сектору др. Д. Кагане і др. Тадеуша Задерецького від 19 жовтня 1944 р. з ЛНБ. (Відділ рукописів.— ОН 4910.— Арк. 1-2.), а також доповідну записку парторганізації Львівських установ Академії Наук УРСР Львівському Обкому КП(б)У про втрати культурних цінностей у Львові під час німецької окупації з 11 квітня 1946 р., за якою єврейський сектор Філії БАН у Львові під час війни, окрім згаданих втрат стародруків і рукописів, позбувся 15000 книжок. (Див.: ДАЛО.— Ф. П. 3, оп. 18, спр. 485.— Арк. 13-14, а також: *Культурне життя в Україні. Західні землі. Документи і матеріали*.— Київ, 1995.— Т. 1: 1939–1953.— С. 328.).

¹³ Biblioteki Naukowe w Generalnym Gubernatorstwie w latach 1939–1945: Wybór dokumentów źródłowych / Wybór i opracowanie *A. Mężyński* przy współpracy *H. Laskarzewskiej*.— Warszawa, 2003.— S. 363.

Але така структура на практиці виявилась незручною. В кінці листопада 1941 р. Йогансен для організації системи Staatsbibliothek Lemberg застосував раціональніший і практичніший поділ на **п'ять відділів**¹⁴:

Відділ I — Бібліотека Університету.

Відділ II — Оссолінеум разом з Бібліотекою Баворовських.

Відділ III — Бібліотека НТШ і Бібліотека Публічна Руського Народного Інституту “Народний Дім”¹⁵.

Відділ Технічний — Бібліотека Політехніки¹⁶.

Відділ Медичний — Бібліотека Медичного Інституту на вул. Чарнецького, 30 (за німців — Distriktstrasse).

Прийнято вважати, що в листопаді 1942 р. перестав існувати Медичний Відділ, оскільки його приміщення були зайняті Вермахтом, а бібліотеку включено до Бібліотеки Університету¹⁷. Проте, зберігся документ,

¹⁴ Див. Циркуляр від 25 листопада 1941 р. комісаричного керівника Держбібліотеки у Львові Ульріха Йогансена на вказівку президента Головного відділу науки і навчання щодо об'єднання наукових бібліотек у систему “Staatsbibliothek Lemberg” з новим організаційним поділом на п'ять відділів (ZNIÖ.— Rkps. 17129 II T. 1.— Ark. 50-50 zwt.).

¹⁵ Володимир Дорошенко одночасно керував III відділом та колишньою бібліотекою НТШ, яка входила в III-й відділ. Бібліотекою “Народного Дому” завідував Антін Генсьорський, який у 1943 р. деякий час був заступником директора III відділу SL. Генсьорський (Генсьорський) Антін Іванович (30.01.1890–15.06.1970) — український бібліотекознавець, книгознавець. У 1918 р. закінчив історико-філологічний факультет Петроградського університету. Після переїзду до Львова працював журналістом. У 1924–1939 рр. керував Бібліотекою Народного Дому. У 1939–1941 рр. — бібліотекар, потім завідувач Музею книги Львівської філії БАН УРСР, за сумісництвом працював в Інституті мовознавства УРСР та старшим викладачем Львівського Державного Університету ім. І. Франка. В роки Другої світової війни керував бібліотекою Народного Дому, що входила до складу III відділу Держбібліотеки м. Львова. Після евакуації у березні 1944 р. В. Дорошенка, Генсьорський — директор (з місяця квітня 1944 р. є документи з його підписом як директора) III відділу Staatsbibliothek Lemberg (Див.: ДАЛО.— Ф. Р-49, оп. 1, спр. 5.— Арк. 15) і одночасно керівник Бібліотеки Народного Дому в складі III відділу. Після приходу Червоної Армії, він з липня 1944 р. до 1 вересня 1949 р. знову керівник відділу на Курковій, 14 (українсько-російського сектору), а також завідувач відділу рукописів у Львівській філії Бібліотеки АН УРСР. Помер у Львові, похований на Личаківському цвинтарі.

¹⁶ **Відділ Технічний** в деяких нельвівських документах помилково називають **IV-им**. (Див.: Звіт Рудольфа Куммера з інспекційної подорожі по бібліотеках ГГ в днях 17-26.05.1943 р. // Biblioteki Naukowe w Generalnym Gubernatorstwie w latach 1939–1945: Wybór dokumentów źródłowych / Wybór i opracowanie A. Mężynski przy współpracy H. Laskarzewskiej.— Warszawa, 2003.— S. 152-158.). Керував Технічним відділом др. Ляскевич.

¹⁷ *Matwijów M.* Zakład Narodowy imienia Ossolińskich w latach 1939–1946.— Wrocław: T-wo Przyjaciół Ossolineum, 2003.— S. 138. Більшовики у 1939 р. відкрили Медичний Інститут, бібліотека якого постала після вилучення з Бібліотеки Університету

датований 8 січня 1943 р., поданий керівником Staatsbibliothek Lemberg Йогансенем командирі Поліції охорони (Schutzpolizei) у відділ проти-повітряної охорони (Abt. Luftschutz), в якому перераховано сім наступних будівель, які потребували протиповітряного забезпечення:

- “1) Staatsbibliothek, Abt. I. Blumenstr.5.
- 2) ” ” ” II. Postgasse 2.
- 3) ” ” ” III. Distriktstrasse 24
- 4) ” ” Med. Abt. Distriktstr. 30
- 5) ” ” Päd. Abt. Eckstr.4.
- 6) ” ” Nebenmagazin Baworowskistr. 2.
- 7) ” ” ” ” Ungarnstr. 14.¹⁸”

За цим документом, на початок 1943 р. Медичний відділ ще існував. Питання, чи переміщувались у той час медичні книги до приміщень університетської бібліотеки і взагалі за період німецької окупації, потребує подальшого вивчення. Також будівлі колишньої Бібліотеки Баворовських (позиція 6) і Народного Дому (позиція 7) розглядаються тут як допоміжні склади¹⁹.

В деяких документах згадується **Педагогічний** відділ²⁰, а також Педагогічна бібліотека²¹. Йдеться про Педагогічну центральну бібліотеку (Pädagogische Zentralbibliothek) на вул. Кубалі (за німців — вул. Eckstrasse, з липня 1944 р. — знову вул. Кубалі, 4, а з 1950 до початку 1990-х рр. вул. Бехтерєва В., тепер — вул. Шухевича В.), що нараховувала біля 5000 томів, керував нею українець др. Іван Кухта²².

медичної літератури. Ці збірки (27000 томів) радянські власті на початку 1941 р. перевезли з будинку Бібліотеки Університету до будинку при вул. Чарнецького, 30. Саме ці приміщення Вермахт у грудні 1942 р. зайняв під лазарет, тому й виникла необхідність повернення медичних книг до приміщення університетської бібліотеки. (Див.: Biblioteki Naukowe w Generalnym Gubernatorstwie w latach 1939–1945: Wybór dokumentów źródłowych / Wybór i opracowanie A. Mężyński przy współpracy H. Laskarzewskiej.— Warszawa, 2003.— S. 232.)

¹⁸ ДАЛО.— Ф. Р-58, оп. 54.— Арк. 26.

¹⁹ Там само.

²⁰ Національний заклад ім. Оссолінських у Вроцлаві. Відділ рукописів (далі — ZNiO).— Rkps. 17130.— Т. 1.— Арк. 48.— Документ датований 31.X.1942 р.

²¹ Ibidem.— Арк. 46.— Документ датований 30.X.1942 р.

²² Організована у 1925 р. для згрупування усіх основних методичних творів з усіх предметів навчання і для уможливлення вчителям народних, середніх та вищих шкіл у Львові та регіоні користуватись цими книжками. З приходом більшовиків бібліотеку перейняв Ю. Полянський, і далі вона знаходилась при Обласному Відділі Народної Освіти. Тут зберігались книги польською, українською, російською, німецькою, французькою, англійською, італійською мовами. Всього 21 тис. скаталогованих творів в приблизно 55-60 тис. томах. В радянський час перед війною, разом з директором І. Кухтою мала у штаті 6 працівників (4 поляки, 2 українці). 12.02.1940 р. дирекція цієї бібліотеки звернулася

Під час більшовицької і нацистської окупації численні книгозбірки інституцій, монастирів, а також приватні з терену Львова і з провінції²³ були базою I, II, і IV відділів.

Після включення Галичини п'ятим дистриктом до складу Генеральної Губернії²⁴ у серпні 1941 р., німецька окупаційна влада призначила комісаричним керівником колишніх Бібліотеки Оссолінеум та Бібліотеки Баворовських історика мистецтва проф. Мечислава Гембаровича²⁵. Тобто,

до Обласного Інституту Удосконалення Учителів з проханням взяти бібліотеку “під свою опіку і на свій бюджет”. (Див.: ДАЛО.— Ф. Р-163, оп. 1, спр. 53.— Арк. 37-39.). В цьому ж документі — коротка біографія директора бібліотеки: “Др. Кухта Іван Андрійович директор пед[агогічної] б[і]бліотеки (1900 р. н. у Львові), соціальне походження робітничо-селянське, батько загинув на війні 1914 р. і зал[ишив] 5 дітей і вдову. Освіта вища — університет. Д-р філософії, магістер педагогіки, іспит професорський. Пед[агогічний] стаж 20 літ, служить від 1921 р. у гімназії і б[і]бліотеках. Знання мов: укр[аїнська], польська, німецька, російська і ін. Нац[іональність] укр[аїнець]. У війську не служив. Був членом окремої виборчої комісії для прилучення Зах[ідної] України до СРСР.” Під час німецької окупації у цю бібліотеку за розпорядженням У. Йогансена були привезені книги з бібліотеки філософського семінару колишнього університету ім. Яна Казимира і там складені й скаталогізовані. Зберігся документ (від 10 червня 1943 р.), в якому У. Йогансен просить керівника II відділу М. Гембаровича видати Кухті книги і допомогти екіпажем при перевезенні. ZNіO.— Rkps. 17129.— Т. 1.— Арк. 118.). Педагогічна бібліотека була підпорядкована безпосередньо відділові Науки і Навчання при губернаторі дистрикту Галичина, а наглядові SL підлягала тільки під фаховим поглядом. Натомість Губерніальна бібліотека (колишня радянська обласна) підпорядковувалась безпосередньо керівництву міста. Поза структурами SL залишилися: Міська бібліотека (“Stadtbibliothek”) з польським і українським відділами, а також Бібліотека Академії ветеринарної медицини. (Див.: *Matwijów M. Zakład Narodowy imienia Ossolińskich w latach 1939–1946.*— Wrocław: T-wo Przyjaciół Ossolineum, 2003.— S. 138.).

²³ Biblioteki Naukowe w Generalnym Gubernatorstwie w latach 1939–1945: Wybór dokumentów źródłowych / Wybór i opracowanie A. Mężyński przy współpracy H. Laskarzewskiej.— Warszawa, 2003.— S. 234.

²⁴ Адміністративно-територіальна одиниця, сформована нацистською Німеччиною в жовтні 1939 р.

²⁵ Гембарович Мечислав Ян (07.12.1893–02.09.1984) — польський історик мистецтва, медієвіст, професор Львівського університету. Народився в м. Ярославі (тепер Польща), проживав у Станіславові, Бучачі. У 1920 р. — асистент кафедри історії Польщі Львівського університету. З 1922 р. працював бібліотекарем Оссолінеуму, від 1925 р. — хранитель (кустош) Музею ім. Любомирських. У 1923 р. розпочав викладацьку працю на відділі архітектури Львівської Політехніки. Автор розвідки про львівські рисунки Альбрехта Дюрера (у співпраці з віденським вченим Гансом Тітце, 1929 р.), автор каталогу рукописів Бібліотеки ім. Гвальберта Павліковського (1929) та багатьох ін. розвідок. Після приходу більшовиків керував у новоорганізованій Львівській філії

це призначення відбулося перед утворенням системи SL Гембарович залишився керівником II відділу і в подальшому. Його заступником було призначено Стефана Інґльота²⁶. Фактично, Гембарович здійснював загальне керівництво над II-м відділом і безпосереднє над Бібліотекою Оссолінеум. Бібліотекою Баворовських, перетвореної за радянської влади на Відділ мистецтва (складалась з решток збірок Музею ім. князів Любомирських, Бібліотеки Ординації графів Дідушицьких і Бібліотеки фундації графа В. Баворовського) у 1941–1944 рр. керував його приятель мистецтвознавець др. Тадеуш Маньковський²⁷.

З наближенням фронту до Львова постала проблема евакуації культурних цінностей. Очевидно, ініціатива вивезення збірок II-го відділу походила від М. Гембаровича, котрий вже влітку 1943 р. планував вивезти найціннішу частину рукописів до Бібліотеки Ягайлонської у Кракові, яку тоді очолював др. Едвард Кунце²⁸.

бібліотеки АН УРСР кабінетом мистецтва. Під час німецької окупації, у серпні 1941 р. — комісаричний керівник II відділу новоорганізованої Staatsbibliothek Lemberg, на базі колишньої Бібліотеки Оссолінеум і Бібліотеки Баворовських. Брав активну участь в евакуації бібліотечних збірок у 1944 р. зі Львова. Після війни, вже за радянської окупації, у 1950 р. його було звільнено з посади завідувача кабінету мистецтва. Працював молодшим науковим співробітником у відділі мистецтвознавства Інституту суспільних наук УРСР. З 1955 р. — молодший науковий працівник у Музеї етнографії і художнього промислу УРСР. Лише у 1961 р. на підставі наукового доробку йому присвоєно ступінь кандидата наук. З 1963 р. — на пенсії. Помер у Львові 2 вересня 1984 р. Похований на Личаківському кладовищі.

²⁶ Biblioteki Naukowe w Generalnym Gubernatorstwie w latach 1939–1945: Wybór dokumentów źródłowych / Wybór i opracowanie A. Mężyński przy współpracy H. Laskarzewskiej. — Warszawa, 2003. — S. 148.

Стефан Інґльот (10.03.1902–11.01.1994) — дослідник суспільно-господарської історії Польщі. Брав участь в польсько-українській війні за Львів 1918 р., а також у війні з більшовицькою Москвою 1920 р. Згодом — доцент і титулярний професор у Львівському університеті, з 1924 по 1945 р. — працівник Бібліотеки Оссолінеум, спочатку — бібліотекар, потім — завідувач відділу рукописів. Після війни — професор Ягайлонського університету у Кракові (1945), а з 1946 р. — Вроцлавського університету.

²⁷ Маньковський Тадеуш (02.08.1878–1956) — історик мистецтва. У 1945 р. виїхав до Кракова, де очолив музей на Вавелі (директор Państwowych Zbiorów Sztuki).

²⁸ Кунце Едвард (06.03.1880–03.06.1950) — історик, бібліотечний працівник. Народився у Львові, здобув докторат з історії у Львівському університеті (1902). У 1906–1916 рр. працював в Ягайлонській бібліотеці у Кракові. З 1919 по 1926 р. — директор університетської бібліотеки в Познані. Від 1926 р. — директор Ягайлонської бібліотеки в Кракові. Автор багатьох статей з бібліотекознавства, редактор документів XVI ст. 6 листопада 1939 р. за наказом гестапо разом з працівниками змушений був покинути приміщення бібліотеки. У 1940 р. за наказом німців керував перенесенням збірок бібліотеки до нового приміщення. Належав до таємної комісії, яка реструвала воєнні втрати

У листопаді 1943 р. Е. Кунце, мабуть, під впливом Гембаровича намагався переконати директора Головного Управління Бібліотек Генерального Губернаторства др. Г. Абба про доцільність евакуації найцінніших збірок зі Львова до Кракова. Д-р Абб спочатку не погоджувався, однак, подальші поразки на східному фронті змусили німецьку владу коригувати свої рішення. Зрештою, в розмові з Е. Кунце Г. Абб дав згоду на можливе перевезення найцінніших збірок з Оссолінеума до Кракова, водночас висловив надію, що збірки все ж можна буде забезпечити перед нальотами авіації безпосередньо у Львові. О. Гімпель звертався до Абба з проханням посилити захист львівських бібліотечних збірок²⁹. Спочатку планувалося спакувати стародруки й рукописи до скринь і помістити їх у підвалах львівських монастирів. Німецькі плани щодо забезпечення збірок були дещо іншими. Таємне розпорядження німецького правління наказувало готувати до евакуації перш за все нову німецьку наукову літературу; натомість було спаковано і вислано до Кракова вартісні збірки усіх відділів Staatsbibliothek³⁰.

Приготування до евакуації культурних цінностей

До евакуації бібліотечних збірок Львова німецька влада почала готуватись на початку 1944 р. Згідно з виданими в перших числах лютого розпорядженнями, евакуація мала охопити всю мережу Staatsbibliothek Lemberg, тобто — збірки Бібліотеки Оссолінеум та Бібліотеки Баворовських (відділ II), а також бібліотеки Університету, Політехніки, НТШ і “Народного Дому”³¹.

Належало вивозити спочатку до Кракова, а далі — углиб Німеччини³² сучасну німецьку фахову літературу, зокрема медичну й технічну, усі покажчики, бібліографічні довідники, підручні збірки головних бібліотек, радянську технічну літературу, новопродбану Оссолінеумом у 1941 р.

Ягайлонської бібліотеки. Після війни з 18 січня 1945 р. до 30 червня 1947 р. — знову на посаді директора бібліотеки.

²⁹ *Matwijów M.* Lwowskie Ossolineum w listach Mieczysława Gębarowicza z lat 1943–1946 // *Czasopismo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich.*— Wrocław, 1992.— Zesz. 1.— S. 157–158, 172–173.

³⁰ Див.: Звіт Олександра Гімпеля для Головного Керівництва Бібліотек з забезпечення спеціальних збірок Державної бібліотеки у Львові з 18 квітня 1944 р. // *Biblioteki Naukowe w Generalnym Gubernatorstwie w latach 1939–1945: Wybór dokumentów źródłowych / Wybór i opracowanie A. Mężynski przy współpracy H. Laskarzewskiej.*— Warszawa, 2003.— S. 197, 198. У звіті детально розглядаються усі труднощі транспортування бібліотечних збірок зі Львова за період від 21 березня до 1 квітня 1944 р.

³¹ *Matwijów M.* Lwowskie Ossolineum w listach Mieczysława Gębarowicza z lat 1943–1946 // *Czasopismo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich.*— Wrocław, 1992.— Zesz. 1.— S. 158.

³² *Matwijów M.* Ewakuacja zbiorów polskich ze Lwowa w 1941 r. // *Rocznik Lwowski 1995–1996.*— Warszawa: Wyd-wo: Instytut Lwowski, 1996.— S. 38.

З Оссолінеуму, за вказівками Гімпеля, підлягали вивозу найцінніші рукописи та стародруки, для чого було зарезервовано більшу частину замовлених SL 150 скринь. Проте в Оссолінеумі під керівництвом М. Гембаровича вже в половині листопада 1943 р. розпочали відбір для евакуації найцінніших друків XV–XVIII ст., а як припускає М. Матвійов, також і рукописів³³. Щоб уникнути розголосоу, підготовку до евакуації здійснювало дуже вузьке коло осіб³⁴.

Доля львівських культурних цінностей турбувала і діячів Українського Центрального Комітету (УЦК). Ось як про це згадував Кость Паньківський: “Ми [тобто керівництво УЦК] виробили плян перевезти в безпечне місце архіви, бібліотеки й музеї, якщо не вповні, то принайменше важніші і неповторні бібліографічні і музейні речі. Тільки німецька влада могла забезпечити транспорт і кошти. Я представив наші пляни вісегубернаторві Бауерові, але він злякався. В тодішніх умовах, восени 1943, за його словами, це було не прощальним проявом дефетизму. Він зовсім поважно вияснював, що невдачі на фронті — це хвилеве явище, треба тільки витримати зиму. Він певний, що армія витримає, а тоді при допомозі нової зброї німці підуть на схід. Ми розійшлися з тим, що він просив навіть не згадувати про нашу розмову. Однак, для певности, щоб на нього не впало підозріння якихось таємних розмов на недозволені теми, він сам повідомив про те СД і на другий-третій день Кольф³⁵ сказав мені те саме. Навіть думки не може бути про евакуацію Галичини і ми не сміємо допускати розмов на теми евакуації”³⁶.

У Відділі рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України (далі — ЛНБ. Відділ рукописів) зберігається копія документу від 26 серпня 1944 р. підписана завідувачем відділу мистецтва Янчаком, т. зв. “Відпис” загальної кількості втрат по Філії Бібліотеки Академії Наук УРСР у Львові³⁷. За цим документом втрати були такі:

Сектор польський (за інвентарями збірок Оссолінських, Павліковських, Баворовських, Любомирських, Відділу мистецтв). **Німцями вивезено: Старих друків — 3116 од. зб.**

³³ *Matwijów M.* Ewakuacja zbiorów polskich ze Lwowa w 1941 r. // *Rocznik Lwowski* 1995–1996.— Warszawa: Wyd-wo: Instytut Lwowski, 1996.— S. 38.

³⁴ Обставини підготовки для вивезення висвітлив у своїх працях М. Матвійов, так що тут немає потреби детальніше на цьому зупинятися. (Див.: *Matwijów M.* Lwowskie Ossolineum w listach Mieczysława Gębarowicza z lat 1943–1946 // *Czasopismo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich.*— Wrocław, 1992.— Zesz. 1.— S. 159-161.)

³⁵ Кольф Альфред — політичний референт дистриктового СД у Львові.

³⁶ *Паньківський К.* Роки німецької окупації. 1941–1944: (Друге видання).— Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1983.— С. 418.

³⁷ ЛНБ. Відділ рукописів. ОН 840.— Арк. 1-2. Окремо в Архіві ЛНБ (Оп. 1, спр. 72.— Арк. 1-56.) зберігається Книга обліку рукописів, переданих в ПНР у 1944 р. з наведеними інвентарними номерами та номерами скринь.

Радянських видань — 8000 од. зб. (Цифра викликає сумнів, оскільки поміж згадуваними нами двома транспортами з Оссолінеуму 30 березня 1944 р. за ініціативою д-ра Ганса-Пауля Мюллера з Institut für Deutsche Ostarbeit одним вагоном залізницею німцями було вивезено **70 скринь** з радянською технічною, природознавчою, медичною, військовою, сільськогосподарською та ін. науковою літературою)³⁸. Всього тоді було вивезено бл. **40000 книжок без жодних списків**)³⁹. Серед цих 70 скринь, **40** містило радянські дублети — більш-менш вартісні підручники, і то в кількох примірниках)⁴⁰.

Рукописів — 1611 од. зб.;

763 од. зб. (разом 1374).

Дипломів — 1714 од. зб.;

— 953 од. зб. (разом 1667).

Карт — пропало у воєнному лихолітті 237 од. зб.⁴¹.

Гравюр та фотографій — 2396 од. зб.⁴². Тут і в наших обчисленнях, і в підрахунках Матвіюва цифри майже збігаються.

За доповідною запискою парторганізації Львівських установ Академії Наук УРСР Львівському Обкому КП(б)У про втрати культурних цінностей у Львові під час німецької окупації з 11 квітня 1946 р., німці вивезли з польського (II-го) сектора Філії БАН у Львові стародруків 3200⁴³.

Збірки Бібліотеки Оссолінських та Бібліотеки Баворовських, запечатані у 67 скринях, були вивезені **двома транспортами** залізницею.

³⁸ Г. Абб видав розпорядження не евакуювати зі Львова російських книжок. Але Г.-П. Мюллер одержав від військової влади Львова згоду на вивезення “цілої російської бібліотеки природничої з Палацу Оссолінських”. (Див.: Biblioteki Naukowe w Generalnym Gubernatorstwie w latach 1939–1945: Wybór dokumentów źródłowych / Wybór i opracowanie A. Mężynski przy współpracy H. Las-karzewskiej.— Warszawa, 2003.— S. 197, 236.)

³⁹ *Matwijów M.* Zakład Narodowy imienia Ossolińskich w latach 1939–1946.— Wrocław: T-wo Przyjaciół Ossolineum, 2003.— S. 194; *Matwijów M.* Lwowskie Ossolineum w listach Mieczysława Gębarowicza z lat 1943–1946 // *Czasopismo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich.*— Wrocław, 1992.— Zesz. 1.— S. 160; ZNiO.— Rkpsy akc. 92/65, 8/67, 85/682, 9/67; Бібліотека Ягайлонська. Відділ рукописів.— Rkps. przyb. 252/76.

⁴⁰ *Matwijów M.* Zakład Narodowy imienia Ossolińskich w latach 1939–1946.— Wrocław: T-wo Przyjaciół Ossolineum, 2003.— S. 196.

⁴¹ Ця цифра підтверджується нотаткою М. Гембаровича з квітня 1946 р. (ZNiO.— Rkps. akc. 107/75/1; *Matwijów M.* Lwowskie Ossolineum w listach Mieczysława Gębarowicza z lat 1943–1946 // *Czasopismo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich.*— Wrocław, 1992.— Zesz. 1.— S. 160.), за якою серед збірок, вивезених нацистами знаходилось близько 240 мап. Проте у списках, вивезених навесні 1944 р., картографічні матеріали відсутні. Питання це потребує подальшого вивчення.

⁴² ЛНБ. Відділ рукописів.— ОН 840.— Арк. 1-2.

⁴³ Культурне життя. Культурне життя в Україні. Західні землі. Документи і матеріали.— Київ, 1995.— Т. 1: 1939–1953.— С. 328. (Див. також: ZNiO.— Rkps. 17066 II.— Арк. 19.)

В обох транспортах зі збірок Бібліотеки Оссолінеум (очевидно, разом з Бібліотекою Баворовських, а також включених у її склад Бібліотек Павліковських і Дідушицьких) згідно з переліком скринь обох транспортів, а також їхнього вмісту⁴⁴ було вивезено 2335 **рукописів** (у Матвіюва⁴⁵ — 2300), 2675 **дипломів**⁴⁶ (у Матвіюва — бл. 2200), 2139 **друків** — **інкунабул і стародруків** (у Матвіюва — бл. 1800 друків у бл. 1855 томах), а також — **2371 рисунок(?)⁴⁷ і гравюр** (за документами тільки гравюри — Sztuchy, Kupferstiche), очевидно, зі збірок Бібліотеки Павліковських і Музею ім. Любомирських (у Матвіюва бл. 2390 позицій). Вивозили їх у 4-х скринях: 63 скриня — 791 гравюра (інв. № 1272-2046в), 64 скриня — 820 гравюр (інв. № 456-1271), 65 скриня — 377 гравюр (інв. № 8-тисячні, 3-тисячні, 4-тисячні, 11-тисячні, 29-тисячні), 66 скриня — 383 гравюри (інв. № 8-тисячні, 3-тисячні, 4-тисячні, 1-тисячні)⁴⁸. Цифри ці, за нашими підрахунками, неточні й мають похибку на декілька позицій. Деякі гравюри взагалі не були вказані у загальному списку вивезених позицій. Так, у 67 скрині, якщо вірити цьому списку, знаходилось лише 58 рукописів з колекції Баворовських. Насправді, окрім них там ще містилось більше 500 гравюр з колекції Павліковських, відмічених в переліку вмісту скрині⁴⁹.

Досить сумнівно, як твердить М. Матвіюв, що це була “виключно полоніка, екземпляри найстаріші і найцінніші матеріали до польської історії і літератури”⁵⁰.

Тоді ж було вивезено разом з іншими рукописами збірки Бібліотеки Оссолінських й кириличні рукописні книги: Литовський Статут XVII ст. (інв. № 35 — 1 скриня), Євангеліє тетр. 1597 р. (інв. № 37 — 1 скриня) та першої половини XVI ст. (інв. № 369 — 2 скриня), Мінея 1492 р. (інв. № 368 — 2 скриня). Тепер вони зберігаються у Національному закладі ім. Оссолінських у Вроцлаві⁵¹. З рукописної збірки Бібліотеки фундації графа Віктора

⁴⁴ Див.: ZNiO.— Rkps. 17070.— Ark. 184-188.

⁴⁵ Тут і далі: *Matwijów M.* Zakład Narodowy imienia Ossolińskich w latach 1939–1946.— Wrocław: T-wo Przyjaciół Ossolineum, 2003.— S. 198.

⁴⁶ Документів, грамот.

⁴⁷ В попередній статті (див.: *Дзюбан Р.* Переміщення і втрати мистецьких пам’яток з львівських музеїв під час Другої світової війни // *Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника: Зб. наук. пр.— Львів, 2006.— Вип. 14.— С. 312, 313*), ми, посилаючись на М. Матвіюва, помилково вважали, що йдеться лише про рисунки. Чи були там рисунки і скільки, ще треба встановити.

⁴⁸ ZNiO.— Rkps. 17070.— Ark. 161-176, 180-183, 188. У списках вмісту скринь подано лише інвентарні номери без назв робіт та їхніх авторів.

⁴⁹ *Ibidem.*— Ark. 180-182.

⁵⁰ *Matwijów M.* Ewakuacja zbiorów polskich ze Lwowa w 1941 r. // *Rocznik Lwowski 1995–1996.*— Warszawa: Wyd-wo: Instytut Lwowski, 1996.— S. 39.

⁵¹ *Кольбух Марія.* Передмова // *Кириличні рукописні книги у фондах Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України: Каталог.— Т. 1: XI–XVI ст. / Уклад.: М. М. Кольбух (голов. ред.), Т. М. Гуцаленко, О. О. Дзюбан, І. Я. Патер,*

Баворовського (налічує 11 кириличних книг) у 1944 р. вивезено Перший Литовський Статут другої чверті XVI ст. (інв. № 952 — 32 скриня), — тепер зберігається в Бібліотеці Народовій у Варшаві (Акс. 9835)⁵².

Серед евакуйованих збірок Оссолінеуму були й матеріали, які безпосередньо стосуються українських земель, зокрема одна з найстарших пам'яток польської мови т. зв. “Карта медицька” з XV ст. (с. Медика біля Перемишля), збірки коронних і литовських прав та привілеїв, інвентарі земських маєтків і люстрації королівських староств, судові, цехові і маєткові акти міст, в т. ч. м. Станіславова (тепер Івано-Франківськ), архіви магнатських родин (напр. Мнішеків з с. Ляшки Муровані, тепер с. Муроване Старосамбірського р-ну Львівської обл.), матеріали львівських істориків, джерела до історії Галичини. Серед збірок Бібліотеки Баворовських також знаходились найцінніші середньовічні рукописи (Кгопніка Вінцентія Кадлубека, статути Казимира Великого)⁵³.

Серед вивезених навесні 1944 р. з Оссолінеуму рукописних матеріалів, які викликають значний інтерес, назвемо лише деякі. Наприклад, інвентар Хмельницького староства (інв. № 6267), Діарій посольства до Москви С. П. Бжостовського (інв. № 6246), “Akta państwa Brody i Łopatyn” (інв. № 7219)⁵⁴, а серед рукописів Бібліотеки Баворовських — рукопис, очевидно каталог “Biblioteka i zbiory Waworowskich” (інв. № 1098), інвентар Підгорецького замку (інв. № 424), книга лавничого суду в Щуровичах (інв. № 624), Книга лавничого суду в Тернополі (інв. № 625), акти судові Могильницькі (інв. № 617), Тестамент Шеліги (інв. № 1271) та ін.⁵⁵

Вивезено також: “Annalia urbis Leopoliensis” (інв. № 124, 147 — 2 скриня), “I. B. Żimorowicz. Historia civitatis Leopol.” (інв. № 125 — 2 скриня), “Prawa i dekreta kramarzów lwowskich” (інв. № 1645 — 4 скриня), Акти міста Станіславова, в т. ч. вірменські (інв. № 1355-1367 — 7 скриня), “Rzeź humańska” (інв. № 266 — 18 скриня), “Acta terminorum terr. Leopol. 1684–1780” (інв. № 2493 — 27 скриня), “Acta castrī inferieris Leopol”. (в 4-х томах, інв. № 2494-2497 — 27 скриня), “Acta Camenecensis” (інв. № 2513 — 27 скриня), з бібліотеки Павліковських: Пальчовської “O Kozakach” (інв. № 737 — 34 скриня) та стародрук Гербурта “Statuta” (інв. № 5732 — 38 скриня), судові львівські акти вірменської нації (інв. № 1730, 1731 і далі — 22 скриня), листи барона Пергена в справі організації Галичини (інв. № 2318 — 41 скриня) та ін.⁵⁶

I. P. Сус, Г. В. Чуба; Уклад. наук.-довідк. апарату: М. М. Кольбух, Я. П. Сенік; НАН України. ЛНБ ім. В. Стефаника. — Львів, 2007. — С. IV.

⁵² Там само. — С. V.

⁵³ *Matwijów M.* Ewakuacja zbiorów polskich ze Lwowa w 1941 r. // *Rocznik Lwowski* 1995–1996. — Warszawa: Wyd-wo: Instytut Lwowski, 1996. — С. 39-40.

⁵⁴ ЛНБ. Відділ рукописів. — Ф. 787 (М. Возняка). — Арк. 6.

⁵⁵ Там само. — Арк. 33.

⁵⁶ ZNiO. — Rkps. 17070. — Ark. 3-185.

Етапи переміщення культурних цінностей

Перший транспорт — **35 скринь** (один залізничний вагон) було завантажено 18 березня 1944 р., відправлено до Кракова, найвірогідніше, наступного дня. За супровідними документами, в ньому знаходились найцінніші збірки Оссолінеуму — 1205 рукописів, 2176 документів (дипломів) і 861 друковане видання. Окрім того, з Бібліотеки Баворовських вивезено 60 рукописів, 115 дипломів і 306 друкованих видань. Тоді ж було переміщено поодинокі рукописи й стародруки бібліотек Павлівських, Чарторийських та інших збірок — 13 рукописів і 10 друкованих видань⁵⁷. Скрині з рукописами й стародруками містили і **некаталогізовані** набутки Оссолінеуму за останні роки, а також **найцінніші нумізматичні колекції без жодних списків**⁵⁸, серед яких усі золоті медалі й монети давньої збірки Музею ім. Любомирських (як подає Матвійов, — 16 пакетів — близько 330 штук медалей і монет)⁵⁹. Насправді, за загальним списком вивезених 18 березня 1944 р. позицій, нараховувалось 18 (пакетів, пачок, паперових коробок) з нумізматами⁶⁰.

Вагон зі збірками з довіреністю від Бібліотеки Оссолінських супроводжував до Кракова Казимир Смолярський, — працівник львівської транспортної фірми “Karpathen-Transport”. Саме він за дорученням М. Гембаровича мав особисто зустрітися з директором краківського Музею

⁵⁷ ZNiO.— Rkps. 17070.— Ark. 184, 185.

⁵⁸ Подаємо фрагмент листа М. Гембаровича до Е. Кунце від 17 березня 1944 р. (з польської переклав автор статті: “Біля заінвентаризованих речей є й інші неохоплені ще інвентарями набутки останніх літ, котрі показуємо тільки сумарно, є також речі з інших бібліотек (Курнік, Дзікув); до того ж найцінніші зразки нашої нумізматичної колекції в запечатаних сургучем скринях, коробках і пакетах включено до окремих скринь з рукописами і друками, аби не повертати уваги надто цікавих некомпетентних осіб. Особливо важливою під цим поглядом є скриня № 12, де вміст малої скриньки з уваги на жовтий метал може збудити нездорові апетити...”. (Див.: ZNiO.— Rkps. 16406.— Ark. 95-98.). Помітка в інвентарному списку 12-ої скрині: “1 Kistchen im Papier mit Medaillen”. (Див.: ZNiO.— Rkps. 17070.— Ark. 30.). На жаль, під час проходження фронту, скрині були розбиті, більшість монет розграбовано (точна кількість втрат невідома), про що згодом дуже шкодував Гембарович.

⁵⁹ *Matwijów M. Zakład Narodowy imienia Ossolińskich w latach 1939–1946.*— Wrocław: T-wo Przyjaciół Ossolineum, 2003.— S. 197.

⁶⁰ ZNiO.— Rkps. 17070.— Ark. 185. Нумізматична колекція знаходилась: у 12-ій скрині — “1 Kistchen im Papier mit Medaillen”, у 27-ій скрині — “3 Packete mit Medaillen / I, II, V”, у 28-ій скрині — “2 Packete mit Medaillen / III, IV”, у 34-ій скрині — “Zwei versiegelte Schachteln mit Medaillen”, у 35-ій скрині — 3, очевидно, такі ж паперові запечатані коробки, хоча у списку цієї скрині запис про це відсутній, у 37-ій скрині — “2 versiegelte Schachteln mit Medaillen, № VI u. XII”, у 38-ій скрині — “VIII, IX, X — drei versiegelte Schachteln mit Medaillen”, у 39-ій скрині — “2 Schachteln / versiegelte / mit Medaillen, № XI, VII”. (Див.: ZNiO.— Rkps. 17070.— Ark. 30, 59, 62, 77, 92, 96, 100.).

Народового Феліксом Коперою⁶¹. Саме К. Смолярський домовився з Ф. Коперою про майбутню передачу Марксеном⁶² так званого “депозиту”, в якому знаходився рисунок А. Дюрера “Портрет старого на червоному тлі”, декілька рисунків Рембрандта та ін. західноєвропейських мистців⁶³.

Через чотири дні транспорт без жодних пригод прибув до Кракова.

За неповні два тижні в Оссолінеумі приготували наступний транспорт. Вагон із колекціями Бібліотеки Оссолінських у **32-х скринях** завантажили 1-го квітня і відправили наступного дня. Його супроводжував працівник “Karpathen-Transport” Тадеуш Ланьцуцький. У цих скринях знаходились збірки Оссолінеуму: 969 рукописів, 381 документ (диплом), 846 стародруків і 2371 гравюра (Szychy, Kupferstiche)⁶⁴, в Матвіюва, чомусь, — тільки рисунки⁶⁵. Із збірок Бібліотеки Баворовських цим транспортом було вивезено: 58 рукописів і 103 стародруки, з інших бібліотек: 30 рукописів, 3 документи (дипломи) і 13 стародруків⁶⁶.

Серед переміщених рисунків колишнього Музею ім. Любомирських було близько 760 гравюр зі збірки Любомирських (містились у 5 теках) і близько 1630 рисунків з колекції Павліковських⁶⁷ (зберігались у 5 теках)⁶⁸. З Музею ім. Любомирських вивезено тоді переважно твори західноєвропейських художників (щонайменше 700). Серед них було біля 40 од. зб. ще зі старої, подарованої м. Львову, колекції майора Кюнля, а також твори з колекції Генрика Любомирського та Ігнатія Скарбека, які представляли художників італійських шкіл. Були там роботи Рафаеля, Вазарі, Веронезе, Тіціана, Тьєполо, Вероккіо, Перуччі, Корреджо, Караваджо, Цуккарро та нідерландських, зокрема Рембрандта та Пітера Брейгеля

⁶¹ Копера Фелікс (1871–1952) — історик мистецтва, з 1901 р. — директор Музею Народового в Кракові.

⁶² Марксен Ян — консерватор творів мистецтва. В перші роки після приходу Червоної Армії до Львова у 1939 р. був прийнятий в штат Музею ім. Любомирських. З 1940 р. працював у Львівській картинній галереї. В серпні 1941 р. — завідувач реставраційної майстерні при галереї. Супроводжував транспорт художніх творів з Львівської картинної галереї у березні 1944 р., який був здепонуваний під його охороною в Новому Віснічі біля Кракова.

⁶³ Див.: *Дзюбан Р.* Переміщення і втрати мистецьких пам'яток з львівських музеїв під час Другої світової війни // *Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника*: Зб. наук. пр.— Львів, 2006.— Вип. 14.— С. 309-324.

⁶⁴ ZNiO.— Rkps. 17070.— Ark. 161-176, 180-183, 188.

⁶⁵ *Matwijów M.* Zakład Narodowy imienia Ossolińskich w latach 1939–1946.— Wrocław: T-wo Przyjaciół Ossolineum, 2003.— S.198.

⁶⁶ ZNiO.— Rkps. 17070.— Ark. 184-188.

⁶⁷ Бібліотека Павліковських у 1921 р. була включена до Оссолінеуму як довічний родинний депозит. У вересні 1939 р. Міхал Павліковський з с. Медики, що недалеко від м. Перемишля, перевіз у бібліотеку особисті й родинні документи.

⁶⁸ *Matwijów M.* Zakład Narodowy imienia Ossolińskich w latach 1939–1946.— Wrocław: T-wo Przyjaciół Ossolineum, 2003.— S. 198.

Старшого (вочевидь, тільки гравюри). З колишньої збірки Павліковських були це роботи, переважно, польських художників XVIII–XIX ст. (прізвища яких починались на літери від D до S). Знаходились там твори Яна Непомучена Гловацького, Рафала Гадзевича, Юліуша Коссака, Яна й Ципріяна Норблінів, Антонія Олешинського, Александра Орловського, Юзефа Пешки⁶⁹.

Збірки з транспортів **II відділу** початково знаходились у підвалах краківської Ягайлонської Бібліотеки.

Як згадує Е. Кунце, саме він від квітня до кінця липня намагався переконати Абба, що вивезення до Німеччини є небезпечним, шкідливим для книг. Абб оповістив, що мусить вивезти набутки за 1944–1945 рр. і підручну бібліотеку без польського відділу. Мотивував це знищенням німецьких бібліотек і необхідністю їх підсилення німецькими книжками. Не мав натомість наміру вивозити польські цінності, ані взагалі книжки, які походили з польських часів і твердив, що др. Гембарович, директор Оссолінеуму, і др. Габерле, директор Університетської бібліотеки у Львові, перекурили його інструкції, висилаючи зі Львова частину рукописів (як бачимо, не тільки рукописи). Що ж до приміщення, Абб запевнив, що воно є цілком придатним. Для складування культурних цінностей в маєтку Адельсдорф коло Золотої Гори (Гольдберг — Злоторя в Нижній Сілезії) призначено старий шпихлір з XVI ст., з дуже товстими мурами. Придатність приміщення підтвердив Абб, особисто відвідавши восени 1944 р. цей склад, і повідомив Кунце, що всі книжки дійшли туди в дуже доброму стані і цілком безпечно зберігаються⁷⁰.

В середині липня 1944 р. збірки Оссолінеуму та інших львівських бібліотек (**загальною кількістю 181 скриня**) було вивезено до Аделіна першим евакуаційним транспортом⁷¹ вроцлавською фірмою Кнауер. Також відомо, що в листопаді 1945 р. ці скрині було забрано до Бібліотеки Народової у Варшаві⁷².

Др. Францішек Пайончковський — колишній працівник бібліотеки Вроцлавського університету, а на початку 1950-х рр. — директор відновленого Оссолінеуму у Вроцлаві писав: “В травні [1947 р.] привезено

⁶⁹ *Matwijów M. Zakład Narodowy imienia Ossolińskich w latach 1939–1946.*— Wrocław: T-wo Przyjaciół Ossolineum, 2003.— S. 198-199.

⁷⁰ Edwarda Kuntzego opis okupacyjnych dziejów Biblioteki Jagiellońskiej. (Zakopane, lato 1945 r.) // Biblioteki Naukowe w Generalnym Gubernatorstwie w latach 1939–1945: Wybór dokumentów źródłowych / Wybór i opracowanie A. Mężynski przy współpracy H. Laskarzewskiej.— Warszawa, 2003.— S. 297-298.

⁷¹ *Matwijów M. Zakład Narodowy imienia Ossolińskich w latach 1939–1946.*— Wrocław: T-wo Przyjaciół Ossolineum, 2003.— S. 202.

⁷² Детальніше про це див.: *Сварник Галина*. Архівні та рукописні збірки Наукового товариства ім. Шевченка в Національній Бібліотеці у Варшаві: Каталог-інформатор.— Варшава; Львів; Нью-Йорк: Вид-во “Український архів”, 2005.— С. 21-23.

до Вроцлава транспорт рукописів і стародруків, евакуйованих німцями до Аделіна, звідти перевезених до Бібліотеки Народової у Варшаві. Було це 39 скринь безцінних рукописів і актів⁷³. Якраз тоді проводився капітальний ремонт у приміщеннях відновленого вроцлавського Оссолінеуму на вул. Шевській, 37. Незабаром у Вроцлаві довідались про наявність нових скринь у Бібліотеці Народовій. Для перевезення цих скринь у серпні 1947 р. виїхала делегація, яка після звірки, відіслала їх до Вроцлава. Виявилось, що у 18 скринях знаходилося 280 рукописів, 267 фасцикулів Архіву Водзіцьких, 384 стародруки, 608 дипломів і 8 коробок з гравюрами. Кількість евакуйованих до Аделіна рукописів, порівняно з перевезеними до Вроцлава, зменшилась, але Пайончковський висловив надію, що не всі вони втрачені, хоча відзначив, що під час воєнних дій скрині було порозбивано, певну частину збірок знищено й забруднено, а частину розкрадено ще перед прибуттям забезпечувальної комісії. У 1947 р. певні речі з Аделіна з'являлись не тільки на книжковому ринку, але й серед вуличних торговців⁷⁴. Скрині, спроваджені в березні 1948 р. з Варшави до Вроцлава, містили 70 рукописів, 40 стародруків, 262 дипломи, а також частини Архіву Водзіцьких. Отож, як підсумував Ф. Пайончковський: “Аделінські втрати з трьох транспортів з Варшави виявились невеликими”⁷⁵.

Оскільки списки вивезених навесні 1944 р. матеріалів II відділу SL, збереглися (ZNiO.— Rkps. 70070)⁷⁶, і ми тут на них посилаємося, то, можливо, збереглися списки вивезених збірок трьох інших відділів Державної Бібліотеки м. Львова: I-го відділу (Бібліотека Університету), непогано збережених у Варшаві матеріалів III-го відділу (Бібліотека НТШ і Бібліотека “Народного Дому”)⁷⁷ та Технічного відділу (Бібліотека Політехніки). Напевно, шукати їх слід в архіві Бібліотеки Народової у Варшаві. На жаль, сам архів SL О. Гімпель вислав до Кракова, а потім Г. Абб (за свідченнями Гімпеля, які не підтверджує жодне інше джерело) перевіз до Східного Берліна та здепонував у якомусь банку, який, в свою чергу, згорів у 1945 р. У Вроцлавському Оссолінеумі знаходиться лише

⁷³ ZNiO.— Rkps. 17157 II.— Ark. 179.

⁷⁴ Ibidem.

⁷⁵ Ibidem.— Ark. 201.

⁷⁶ В листі до Стефана Інгляота 10 (?) травня 1945 р. М. Гембарович, не знаючи нічого про долю вивезених до Аделіна збірок, писав: “[...] Коли б знайшлись випадково у Кракові [збірки з Оссолінеум], належало б їх чим швидше розпакувати, відповідно їх вміст розміщаючи. Списки повинні зникнути. Старався цей свій пункт бачення закомунікувати кому належить, з яким наслідком не знаю [...]”.

⁷⁷ Див: *Сварник Галина*. Архівні та рукописні збірки Наукового товариства ім. Шевченка в Національній Бібліотеці у Варшаві: Каталог-інформатор.— Варшава; Львів; Нью-Йорк: Вид-во “Український архів”, 2005.— 352 с.

13 сигнатур SL, які потрапили до Вроцлава разом з частиною збірок Оссолінеуму⁷⁸. Зовсім невелика частина матеріалів SL, які стосуються цього періоду, зберігається у Львові в Державному Архіві Львівської Області (ДАЛО — Ф. Р-49), здебільшого в копіях та чернетках), а також поодинокі документи можна знайти в Центральному Державному Історичному Архіві України у м. Львові (ЦДАІЛ)⁷⁹. Отож, вроцлавський пакет документів, як джерело до виявлення й вивчення матеріалів евакуації бібліотечних збірок зі Львова у 1944 р., є найповнішим.

Евакуація культурних цінностей навесні 1944 р. з II відділу Staatsbibliothek Lemberg була чи не найбільшою за весь період німецько-нацистської окупації Львова і за масштабами (кількістю й якістю вивезених позицій) її можна прирівняти до втрат, яких зазнали львівські книгозбірні у післявоєнний російсько-радянський період.

ВТРАТИ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ З II ВІДДІЛУ STAATSBIBLIOTHEK LEMBERG У 1944 р.

Роман Дзюбан

*молодший науковий співробітник науково-дослідного відділу історичних колекцій
відділення “Наукова бібліографія і книгознавство”
ЛНБ ім. В. Стефаника НАН України*

Висвітлюється організаційна структура бібліотек під час німецької окупації західноукраїнських земель після включення Галичини до складу Генеральної губернії.

Вказано мотиви, які спонукали німецьку адміністрацію до вивезення бібліотечних збірок усієї мережі Staatsbibliothek Lemberg навесні 1944 р.

Розглядається кількість і вміст транспортів із збірками II відділу Staatsbibliothek Lemberg, вивезеними до Кракова у березні-квітні 1944 р., а також подальша їхня доля.

Ключові слова: II відділ Staatsbibliothek Lemberg, перевезення, вивезення, втрати, бібліотечні збірки.

⁷⁸ Wspomnienia Alexandra Himpla [Marburg, 17.11.1959 r.] // Biblioteki Naukowe w Generalnym Gubernatorstwie w latach 1939–1945: Wybór dokumentów źródłowych / Wybór i opracowanie A. Mężyński przy współpracy H. Laskarzewskiej.— Warszawa, 2003.— S. 371, 465.

⁷⁹ Див.: Повідомлення № 352/44 Архівного управління у Львові Дирекції архівів у Кракові про відбір 70 актових книг Державної бібліотеки у Львові для відсилки до Кракова [17 березня 1944 р.].— ЦДАІ України у Львові.— Ф. 755, оп. 1, спр. 285.— Арк. 127-127зв.; Список 70 актових книг XIV–XIX ст. Державної бібліотеки у Львові (додаток до 352/44) [17 березня 1944 р.].— Там само.— Арк. 128-133.

LOSSES OF CULTURAL VALUES FROM DIVISION II OF STAATSBIBLIOTHEK LEMBERG IN 1944

Roman Dziuban

*Junior Research Fellow, Research Dept. of Historical Collections,
Division of Scientific Bibliography and Bibliology,
L'viv Stefanyk Scientific Library, National Academy of Sciences of Ukraine*

Organizational structure of libraries during German occupation of Western Ukrainian lands after inclusion of Halychyna to General Gouvernement is described.

Reasons which impelled German administration to move library collections of all Staatsbibliothek Lemberg network in spring 1944 are mentioned.

Quantity and content of transports with collections of Division II of Staatsbibliothek Lemberg which were moved to Kraków in March-April 1944 and their further history are discussed.

Keywords: Division II of Staatsbibliothek Lemberg, transportation, losses, library collections.

ПОТЕРИ КУЛЬТУРНЫХ ЦЕННОСТЕЙ II ОТДЕЛА STAATSBIBLIOTHEK LEMBERG В 1944 г.

Роман Дзюбан

*младший научный сотрудник научно-исследовательского отдела
исторических коллекций отделения "Научная библиография и книговедение"
ЛНБ им. В. Стефаника НАН Украины*

Исследуется организационная структура библиотек во время немецкой оккупации западноукраинских земель после включения Галичины в состав Генеральной губернии.

Анализируются мотивы, побудившие немецкую администрацию к вывозу библиотечных собраний сети Staatsbibliothek Lemberg весной 1944 г.

Рассматривается количество и содержимое транспорта с собраниями II отдела Staatsbibliothek Lemberg, вывезенными в Краков в марте-апреле 1944 г. и дальнейшая их судьба.

Ключевые слова: II отдел Staatsbibliothek Lemberg, перевозка, вывоз, потери, библиотечные собрания.